

НЕКРОЛОГ

ІВАН МИХАЙЛОВИЧ ДЗЮБА

22 лютого 2022 року відійшов у вічність видатний український літературознавець, літературний критик, громадський діяч, дисидент радянських часів, академік НАН України Іван Михайлович Дзюба.

Іван Дзюба народився в селянській сім'ї в с. Миколаївка Ольгинського району Сталінської (нині — Донецька) області. 1953 р. закінчив відділення російської філології в Сталінському педагогічному інституті, згодом — аспірантуру Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка Академії наук Української РСР. Як літературний критик формувався наприкін-

ці 1950-х — на початку 1960-х років (зокрема на сторінках журналу «Радянське літературознавство», нині — «Слово і Час»). В еміграції Іван Кошелівець уже тоді, сповна віддаючи належне «мистецькому чуттю критика», оглянув його доробок у книжці «Сучасна література в УРСР» (1964), зазначивши, що в молодого автора «темперамент щасливо поєднується з пануванням над матеріалом». Статтю «Як у нас пишуть» колега-емігрант назвав «явищем винятковим», «одним з найяскравіших документів часу» та припустив, що Іван Дзюба «мав усі дані стати найбільшим українським критиком двадцятого століття». 1959 року опублікував першу книжку — «Звичайна людина чи міщанин?». 1962 року був звільнений із посади завідувача відділу критики журналу «Вітчизна» «за ідеологічні помилки», а 1965 р. — з роботи у видавництві «Молодь». У 1969—1972 рр. — редактор відділу перекладної літератури видавництва «Дніпро». Долучився до тодішнього неформального культурного та громадського життя. 31 липня 1963 р. взяв участь у несанкціонованому творчому вечорі в Першотравневому парку Києва, присвяченому 50-річчю з дня смерті Лесі Українки. 4 вересня 1965 р. на прем'єрі фільму «Тіні забутих предків» у кінотеатрі «Україна» (Київ) разом із Василем Стусом і В'ячеславом Чорноволом вийшов на сцену з першим в СРСР публічним протестом проти політики влади, оприлюднивши інформацію про таємні арешти української творчої інтелігенції. Не менш значущим був його виступ 1966 року, на роковини трагедії в Бабиному Яру.

1965 року написав трактат «Інтернаціоналізм чи русифікація?» (перше видання — Лондон, 1968) про загрозливі проблеми національних відносин у соціалістичному суспільстві. Автор власноруч надіслав машинопис до найвищих керівних органів УРСР, сподіваючись,

що влада врахує перегини в національній політиці й «виправиться». У цій праці, написаній під впливом репресій проти української інтелігенції, із марксистських позицій проаналізовано національно-культурну політику радянської влади в Україні. Зібравши безліч неспростованих фактів про утиски української культури, мови, про насильницьку русифікацію, Іван Дзюба тоді намагався інтерпретувати ситуацію як викривлення й порушення програмних настанов комуністичної партії. Він уважав, що політика КПРС, зокрема щодо України, суперечить корінним інтересам українського народу. Ця книжка видавалася українською, англійською, італійською, китайською, російською, французькою мовами. 1972 року був виключений зі Спілки письменників України та заарештований. 1973 року Київський обласний суд засудив його до 5 років ув'язнення і 5 років заслання за «антирадянську» працю «Інтернаціоналізм чи русифікація?». Згодом (через стан здоров'я) Іван Дзюба звернувся до Президії Верховної Ради УРСР із проханням про помилування та в листопаді 1973 р. був змушений виступити з покайним листом у газеті «Літературна Україна». Після «помилування» завдяки допомозі авіаконструктора Олега Антонова працював коректором у багатотиражній газеті Київського авіаційного заводу. До творчої роботи повернувся наприкінці 1970-х років. У цей час опублікував книжки, присвячені розвитку літератур народів СРСР: «Грані кристала» (1978), «На пульсі доби: штрихи до портретів письменників народів СРСР» (1981), «Стефан Зорян в історії вірменської літератури» (1982), «Вітчизна у нас одна» (1984), «Автографи відродження» (1986), «Садридін Айні» (1987). У 1982—1989 рр. перебував на творчій роботі як член Спілки письменників України. З піднесенням культурного й національно-політичного руху, спрямованого на демократизацію суспільного життя та відродження української державності, Іван Дзюба виступав із публіцистичними статтями з питань розвитку української мови й культури, став співзасновником Народного руху України, першим президентом Республіканської асоціації українців (1988—1991; нині — Національна асоціація українознавців). З 1989 р. працював в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. У 1990-ті роки — головний редактор журналу «Сучасність», згодом — голова редакційної ради видання. Член редколегій наукових часописів «Київська старовина», «Слово і Час» тощо. Із 17 листопада 1992-го по 19 серпня 1994-го року — міністр культури України. У 1999—2005 рр. очолював Комітет із присудження Національної премії України імені Тараса Шевченка. Керівник відділу загальних енциклопедичних досліджень Інституту енциклопедичних досліджень НАН України. Співголова Головної редакційної колегії «Енциклопедії сучасної України». Радник Президії Національної академії наук України. Один із засновників ініціативної групи «Першого грудня», її учасник у 2011—2019 рр. У добу Незалежності, не полишаючи наукової роботи, активно виступав із публіцистичними статтями на актуальні теми суспільно-політичного й культурного життя.

У доробку Івана Дзюби — книжки «У всякого своя доля» (1989), «Бо то не просто мова, звуки...» (1990), «Застукали сердешну волю...» (1995), «Між культурою і політикою» (1998), «Пастка. Тридцять років зі Сталінім. П'ятдесят років без Сталіна» (2003), «Тарас Шевченко. Життя і творчість» (2008), «Спогади і роздуми на фінішній прямій» (2008), «Нагнітання мороку: від чорносотенців ХХ ст. до українофобів початку ХХІ ст.», «Є поети для епох» (2011), «Не окремо взяте життя» (2013), «Донецька рана України: Історико-культурологічні есеї» (2015), «Чорний романтик: Сергій Жадан» (2017). Перу Івана Дзюби належить 4-й том «Історії української літератури» у 12 томах — «Тарас Шевченко» (2014). Коло наукових інтересів І. Дзюби — сучасний літературний процес в Україні, світовий ідейно-естетичний контекст творчості вітчизняних письменників (Т. Шевченка, О. Кобилянської, Лесі Українки, О. Довженка та ін.), українсько-російські та інші літературні зв'язки, питання розвитку української культури й мови тощо. Він автор ґрунтовних розвідок про В. Бикова, І. Сенченка, В. Свідзінського, І. Драча, М. Вінграновського, І. Мележа, В. Забаштанського та ін. Його численні статті зібрано у виданнях «З криниці літ» (т. 1—3, 2006), «Сквозь завихрення времени» (т. 1—3, 2007).

Подвижницька діяльність Івана Дзюби відзначена численними й високими нагородами. Серед них — премія ім. О. І. Білецького в галузі літературно-художньої крити-

ки (1987), Міжнародна премія фундації Антоновичів (1990) за книжку «У всякого своя доля», Державна премія Української РСР імені Т. Г. Шевченка 1991 р. (у галузі журналістики і публіцистики) за серію публіцистичних виступів «Бо то не просто мова, звуки...», статті «Україна і світ», «Чи усвідомлюємо національну культуру як цілісність?», Міжнародна літературна премія імені Івана Багряного (1996), звання «Герой України» (2001), орден Свободи (2009), Державна премія України в галузі науки і техніки (2017), орден князя Ярослава Мудрого V ст. (2022).

Колектив Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка глибоко сумує з приводу смерті Івана Михайловича Дзюби, видатного інтелектуала, патріота і громадянина, та висловлює щире співчуття його рідним і близьким.